

Maria Biolik

Badania językoznawcze na Warmii i Mazurach

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 25-33

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Biolik

Badania językoznawcze na Warmii i Mazurach*

Badania językoznawcze na Warmii i Mazurach — terenach dawnych Prus Wschodnich — sięgają drugiej połowy XIX w. i koncentrują się przede wszystkim na dialektologii, onomastyce i zagadnieniach języka osobniczego oraz problemach gramatycznych i leksykalnych języka staropruskiego. Były podejmowane przez badaczy niemieckich i polskich oraz Litwinów, Łotyszów i Rosjan¹.

1. Badania dialektologiczne

Badania gwar na Warmii i Mazurach zostały zapoczątkowane w XIX w. przez uczonego niemieckiego Georga Wenkera, który gromadził materiały do pierwszego atlasu gwarowego Niemiec. W materiałach tych znalazły się zapisy z terenów niemieckich, dawnych Prus Wschodnich i Zachodnich, dzisiejszych Kaszub, Śląska, Wielkopolski, Łużyc oraz Warmii i Mazur². G. Wenker zwracał się do miejscowych nauczycieli o przestanie przekładu czterdziestu zdań przygotowanych przez niego w niemieckim języku literackim na zdania w językach i dialektach lokalnych. Materiały G. Wenkera dotyczące polskich dialektów Warmii i Mazur nie zostały dotychczas opracowane, ich kserokopie znajdują się w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie³.

Na początku XX w. rozpoczęto badania nad gwarami polskimi⁴. Szczególną aktywność w tym zakresie wykazywał uczeń Lucjana Malinowskiego Kazimierz Nitsch, który w czerwcu 1906 r. odbył podróż dialektologiczną po Warmii i Mazurach. Efektem przeprowadzonych badań była praca Nitscha *Dialekty polskie Prus Wschodnich*⁵, będąca praktycznie jedynym do dziś opracowaniem dialektologii polskiej Ostródzkiego, Warmii i Mazur.

W latach 1950—1953 na terenie Warmii i Mazur były prowadzone badania dialektologicz-

* Referat przedstawiony 22 listopada 2001 r. na sesji „Przyszłość humanistyki olsztyńskiej” zorganizowanej przez Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego z okazji czterdziestolecia działalności Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie.

1 Uwzględniono jedynie najważniejsze opracowania o tematyce językoznawczej dotyczące Warmii i Mazur.

2 E. Rzetelska-Feleszko, *Moje doświadczenia dialektologiczne*, w: *Tradycje badań dialektologicznych w Polsce*, pod red. H. Sędziak, Olsztyn 1997, ss. 39—43.

3 Kserokopie materiałów zgromadzonych przez G. Wenkera znajdują się w Instytucie Języka Polskiego UWM w Olsztynie. Jest to dar prof. J. Siatkowskiego pod opieką prof. dr. hab. Jerzego Dumy.

4 Miały to być hasła do opracowywanej *Encyklopedii polskiej* powołanej w 1873 r. Akademii Umiejętności. Encyklopedia nie ukazała się z powodu wybuchu wojny 1914 r., por. S. Urbańczyk, *Sytuacja slawistyki na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Slawistyka na przełomie XIX i XX wieku*, pod red. M. Basaja i S. Urbańczyka, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1990, ss. 9—15. Badanie gwar polskich prowadzono również w ramach przygotowywanej rosyjskiej *Encyklopedii filologii słowiańskiej* prof. V. Jagića.

5 K. Nitsch, *Dialekty polskie Prus Wschodnich*, idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. 3: *Pisma Pomorzoznawcze*, Wrocław—Kraków 1954, ss. 397—467 lub K. Nitsch, *Dialekty polskie Prus Wschodnich*, Kraków 1907.

ne pod kierunkiem prof. Witolda Doroszewskiego, który kierował wówczas Katedrą Języka Polskiego Uniwersytetu Warszawskiego, był też kierownikiem pracowni dialektologicznej Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Badania na Warmii, Mazurach oraz na terenie Ostródzkiego prowadzili studenci polonistyki i pracownicy naukowcy PAN pod kierunkiem doc. Wandy Pomianowskiej. W zbieraniu materiałów leksykograficznych posługiwano się kwestionariuszem, który zawierał szereg pytań z różnych działów kultury materialnej, duchowej i społecznej⁶. Rezultatem prowadzonych badań były monografie wydane pod wspólnym tytułem „Studia Warmińsko-Mazurskie”. Poszczególne tomy zostały poświęcone różnym działom słownictwa. Słownictwo dotyczące budownictwa i obróbki drewna opracował J. Siatkowski⁷, transportu i komunikacji J. Symoni-Sułkowska⁸. H. Horodyska opracowała słownictwo dotyczące hodowli⁹, B. Mocarska-Falińska uprawy i obróbki lnu¹⁰, E. Jurkowska, I. Łapiński i M. Szymczak słownictwo obejmujące stopnie pokrewieństwa, życie społeczne i zawody¹¹, W. Kupiszewski, Z. Węgiełek-Januszewska słownictwo związane z astronomią ludową, miarami czasu i meteorologią¹², H. Bień-Bielska słownictwo dotyczące wierzeń i obrzędów¹³, I. Judycka słownictwo z zakresu uprawy roli¹⁴, A. Mocarska-Kowalska słownictwo dotyczące rybołówstwa¹⁵; S. Dubisz opracował nazwy roślin w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich¹⁶, a D. Barska-Antos słownictwo Warmii i Mazur dotyczące odzieży¹⁷. Ogółem wydano jedenaście prac obejmujących leksykę z terenu Warmii, Mazur i Ostródzkiego. Nie opracowano jednak systemu gramatycznego dialektów. Pewną próbę w tym zakresie stanowi tom siódmy „Studiów Warmińsko-Mazurskich” obejmujący zagadnienia konsonantyzmu, który jako osobną monografię pod red. H. Konecznej opracowali Anna i Jan Basarowie, Janina Wójtowicz i Helena Zduńska¹⁸ oraz w mniejszym stopniu referat *Gwary Warmii i Mazur* wygłoszony na Konferencji Pomorskiej w 1954 r.¹⁹ Jeden artykuł poświęcono zagadnieniom słowotwórstwa rzeczowników. Była to praca J. Chludzińskiej-

6 B. Falińska, *Badania dialektologiczne pod kierunkiem Profesora Witolda Doroszewskiego*, w: *Tradycje badań dialektologicznych w Polsce*, Olsztyn 1997, ss. 23–26.

7 J. Siatkowski, *Słownictwo Warmii i Mazur. Budownictwo i obróbka drewna*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. 1, Wrocław 1958.

8 J. Symoni-Sułkowska, *Słownictwo Warmii i Mazur. Transport i komunikacja*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. 2, Wrocław 1958.

9 H. Horodyska, *Słownictwo Warmii i Mazur. Hodowla*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. 3, Wrocław 1959.

10 B. Mocarska-Falińska, *Słownictwo Warmii i Mazur. Uprawa i obróbka lnu*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. 4, Wrocław 1959.

11 E. Jurkowska, I. Łapiński, M. Szymczak, *Słownictwo Warmii i Mazur. Stopnie pokrewieństwa. Życie społeczne i zawody*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. 5, Wrocław 1959.

12 W. Kupiszewski, Z. Węgiełek-Januszewska, *Słownictwo Warmii i Mazur. Astronomia ludowa. Miary czasu i meteorologia*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. 6, Wrocław 1959.

13 H. Bień-Bielska, *Słownictwo Warmii i Mazur. Wierzenia i obrzędy*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. 8, Wrocław 1959.

14 I. Judycka, *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach Pomorza mazowieckiego. Stan obecny, historia i związki z terenami przyległymi*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. 9, Wrocław 1961.

15 A. Mocarska-Kowalska, *Słownictwo Warmii i Mazur. Rybołówstwo*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. 10, Wrocław 1963.

16 S. Dubisz, *Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. 11, Wrocław 1977.

17 D. Barska-Antos, *Słownictwo Warmii i Mazur. Odzież*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. 12, Wrocław 1980.

18 A. Basara, J. Nasara, J. Wójtowicz, H. Zduńska, *Studia fonetyczne z Warmii i Mazur, I: Konsonantyzm*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. 7, Wrocław 1959.

19 W. Doroszewski, H. Koneczna, W. Pomianowska, *Gwary Warmii i Mazur*, w: *Konferencja Pomorska 1954. Prace Językoznawcze*, Warszawa 1956.

-Świąteczkiej dotycząca budowy rzeczowników w gwarach Warmii i Mazur²⁰. Zwrócono także uwagę na obfitość zapożyczeń niemieckich w tych dialektach. Zagadnieniom tym osobny artykuł poświęciła I. Judycka²¹. Problem elementów niemieckich w dialekcie ostródzkim został podjęty też przez J. Harasimowicz²².

Materiały zebrane przez dialektologów z ośrodka warszawskiego stały się podstawą wydawanego współcześnie pod redakcją Zofii Stamirowskiej i Henryki Perzowej słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur²³. W opracowaniu założeń do słownika uczestniczyli dawni uczniowie W. Doroszewskiego i W. Pomianowskiej²⁴.

Nieco wcześniej, bo w roku 1984, został wydany przez Wiktora Steffena słownik warmiński²⁵. Jest to dzieło szczególne, bo napisane przez rodowitego Warmiaka, urodzonego w Sząbruku na Warmii, filologa klasycznego wykształconego na uniwersytecie w Poznaniu. Drobne artykuły dotyczące leksyki publikował urodzony w Uniszewie w 1901 r. zainteresowany językiem polskiej Warmii²⁶ etnograf i filozof, brat Wiktora, Augustyn Steffen²⁷, który pisał m.in. prace dotyczące warmińskiej toponimii i antroponimii²⁸. W jego dorobku szczególne miejsce zajmują publikacje zawierające przykłady literatury ludowej z Warmii²⁹.

Językoznawców pracujących w różnych ośrodkach akademickich interesowało pochodzenie dialektów polskich byłych Prus Wschodnich. H. Turska w powstaniu dialektu ostródzkiego i warmińskiego dużą rolę przypisywała ekspansji osadniczej ludności z ziemi chełmińskiej³⁰, a A. Kowalska dostrzegła wpływ ludności mazowieckiej w powstaniu dialektów mazurskich³¹. Pochodzenie dialektów polskich byłych Prus Wschodnich żywo interesowało Kazimierza Nitscha, który pisał: „Co do Mazurów, oczywiście bez Ostródzkiego, rzecz jest jasna, przynajmniej w głównych zarysach. Mowa ich jest w całości mazowiecka. Pochodzą oni niewątpliwie z bliższego, starego Mazowsza — — Także geneza dialektów

20 J. Chłudzińska-Świąteczka, *Budowa słowotwórcza rzeczowników w gwarach Warmii i Mazur*, Prace Filologiczne, 1972, t. 22, s. 281.

21 I. Judycka, *Typy zapożyczeń niemieckich w gwarach Warmii i Mazur*, Poradnik Językowy, 1954, z. 8 (115), ss. 1—12, tu s. 2.

22 I. Harasimowicz, *Elementy niemieckie w dialekcie ostródzkim*, Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 1953, nr 7, [druk: Toruń 1956], ss. 121—124.

23 *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, pod red. Z. Stamirowskiej i H. Perzowej, t. 1: A—Ć, t. 2: D—G, t. 3: H—K, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1987—1993, wydawany przez Instytut Języka Polskiego PAN w Warszawie, opracowany przez zespół pracowników zatrudnionych w Pracowni Słownika Gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur, Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie.

24 M. Szymczak, *Założenia leksykograficzne w pracy nad Słownikiem gwar Warmii i Mazur — Czapka*, Prace Filologiczne, 1965, t. 18, ss. 381—382; H. Zduńska, *Założenia leksykograficzne w pracy nad Słownikiem gwar Warmii i Mazur — Pierścioneł*, ibidem.

25 W. Steffen, *Słownik warmiński*, Wrocław 1984.

26 A. Steffen, *Język polskiej Warmii*, cz. 1: *Teksty*, Studium słowiańskie UJ, Kraków 1938.

27 A. Steffen, *Rymy dziecięce, zagadki i przysłowia rymowane z Warmii*, Biblioteka Warmijska, Dział B: Etnografia, nr 1, Kraków 1937; idem, *Warmińskie pacie i pycie „pończochy, skarpetki”*, Język Polski, t. 53, s. 219; idem, *Przyczynki językoznawcze na Warmii. O wiek nazwy Łyna w Wilkierzu budnickim*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1961, nr 2, ss. 290—291; A. Steffen, *Uwagi o słownictwie warmińskim*, Język Polski, 1974, nr 2.

28 W. Steffen, *Nazwiska Warmiaków w użyciu potocznym w okresie międzywojennym*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1979, nr 3.

29 Por. m.in. A. Steffen, *Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmii*, t. 1—3, ze wstępem J. S. Bystronia i K. Nitscha, Kraków—Poznań 1931—1937.

30 H. Turska, *Dialekt ziemi chełmińskiej i jego ekspansja na dialekty sąsiednie*, w: *Konferencja pomorska 1954*, ss. 87—113.

31 A. Kowalska, *Powiązania językowe obszaru Mazowsza z obszarem ostródzko-warmińsko-mazurskim*, w: *Tradycje badań dialektologicznych w Polsce*, ss. 119—128.

warmijskich i ostródzkiego jest w zasadzie jasna. Wraz z dialektem lubawskim jest to grupa powstała przez zmieszanie się mowy mazowieckiej z mową zachodniopolską, prawdopodobnie kujawsko-dobrzyńsko-chełmińską³². Wnioski językoznawcze dotyczące związków gwar Warmii i Mazur z ziemią chełmińską i Mazowszem³³ potwierdzają badania historyczne dotyczące pochodzenia osadników polskich oraz chronologii osadnictwa poszczególnych części obszaru Ostródzkiego, Warmii i Mazur. Dialekty Warmii i Mazur były przez długi czas dialektami izolowanymi od polskiego języka literackiego i innych gwar polskich, co spowodowało, że zachowały wiele archaizmów leksykalnych³⁴ i historycznych cech gramatycznych³⁵. Obecnie dialekty warmiński, mazurski i ostródzki wychodzą z użycia, używają ich tylko nieliczni autochtoni na terenie południowej Warmii i Mazur oraz Warmiacy i Mazurzy, którzy urodzili się na tych terenach, ale w drugiej połowie XX w. wyjechali do Niemiec.

Z dialektologią ściśle powiązane są problemy stylizacji gwarowej w tekstach literackich oraz tzw. język osobniczy pisarzy i poetów regionalnych. Dotychczas przedmiotem badań językoznawczych był jedynie język mazurskiego poety Michała Kajki³⁶ oraz teksty stylizowane na gwara warmińską Seweryna Pieniężnego zamieszczone w okresie międzywojennym w „Gazecie Olsztyńskiej”³⁷. Teksty felietonów drukowanych przez S. Pieniężnego zawierały autentyczne cechy gwary warmińskiej; gwara miała w nich służyć kształtowaniu przekonań i postaw społecznych zgodnych z założeniami programowymi „Gazety”. Gwara w tekście literackim pełni wiele różnych funkcji językowych, służy m.in. propagandzie i agitacji politycznej. Pragmatyczna funkcja dialektyzacji jako narzędzia kształtującego opinie, przekonania i postawy ludzkie była przedmiotem dociekań językoznawczych M. Biolik³⁸. Język polski innych pisarzy i działaczy regionalnych czeka na opracowanie.

32 K. Nitsch, *Język polski w Pruszech Wschodnich*, w idem: *Wybór pism polonistycznych*, t. 3, s. 367.

33 Por. *Atlas gwar mazowieckich* t. 1, oprac. H. Horodyska-Gadkowska, A. Strzyżewska, Wrocław 1971; t. 2—10, oprac. A. Kowalska, A. Strzyżewska-Zaremba, Wrocław 1973—1991.

34 M. Biolik, *Frazeologizmy w tekstach stylizowanych na gwara warmińską (na podstawie felietonów S. Pieniężnego „Kuba spod Wartemborka gada”*, w: *Polszczyzna Mazowska i Podlasia. Śladami Kolberga i Glogera po Ziemi Łomżyńskiej*, Łomża 1997, ss. 143—154; *Leksyka gwarowa w felietonach Seweryna Pieniężnego „Kuba spod Wartemborka gada”*, w: *Polszczyzna regionalna*, pod red. H. Sędziak, Łomża 1999, ss. 71—79; eadem, *Wyrazy wciórki, wciórko, wciórkie w tekstach stylizowanych na gwara warmińską* [w druku].

35 M. Biolik, *Formy liczby podwójnej zaimków osobowych w tekstach stylizowanych na gwara warmińską* [w druku].

36 Por. A. Klechówna, *Gwara mazurska w utworach Michała Kajki*, *Prace i Materiały Etnograficzne*, t. 19, Olsztyn 1961, ss. 89—137; A. Pospiszyłowa, *Zdania przydawkowe w utworach poetyckich Michała Kajki*, *Prace Językoznawcze WSP*, z. 1, Olsztyn 1997, ss. 47—55 oraz prace magisterskie pisane pod kierunkiem A. Pospiszyłowej: A. Dworak, *Przymiotniki w utworach poetyckich M. Kajki*; I. I. Segieda, *Formy aglutynacyjne w utworach poetyckich Michała Kajki*; B. Siemińska, *Orzeczenie imienne w utworach poetyckich M. Kajki*; B. Sienkiewicz, *Okolicznik i wypowiedzenie okolicznikowe w utworach poetyckich Michała Kajki*; E. L. Suchan, *Zdania złożone podrzędnie w utworach poetyckich Michała Kajki*; J. Wróblewska, *Czasowniki konotujące przypadki zależne w utworach poetyckich Michała Kajki*.

37 M. Biolik, *Fonetyczne wykładniki stylizacji gwarowej w felietonach Seweryna Pieniężnego „Kuba spod Wartemborka gada”*, *Prace Językoznawcze UWM*, z. 1, Olsztyn 1999, ss. 7—16; eadem, *Zapożyczenia z języka niemieckiego w leksyce warmińskiej (na podstawie artykułów drukowanych w „Gazecie Olsztyńskiej” w latach 1925—1939)*, *Prace Językoznawcze UWM*, z. 2, Olsztyn 2000, ss. 5—33.

38 M. Biolik, *Funkcja pragmatyczna gwary warmińskiej w felietonach S. Pieniężnego „Kuba spod Wartemborka gada”*, w: *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, pod red. S. Gali, Łódź 1998, ss. 331—341.

2. Badania onomastyczne

Oprócz badań dialektologicznych na terenie Warmii i Mazur prowadzono badania onomastyczne. Ich początki sięgają okresu międzywojennego i wiążą się z zainteresowaniem uczonych niemieckich językiem staropruskim. Na szczególną uwagę zasługuje praca G. Gerullisa³⁹ o staropruskich nazwach miejscowych oraz praca R. Trautmanna o staropruskich nazwach osobowych⁴⁰. Po wojnie, kiedy tereny Warmii i Mazur zostały przyłączone do Polski, badania onomastyczne w tym regionie zapoczątkował nieżyjący już profesor Uniwersytetu Gdańskiego Hubert Górnowicz⁴¹. Pod jego kierunkiem A. Pospiszylowa opracowała toponimię południowej Warmii⁴², a M. Biolik toponimię byłego powiatu ostródzkiego⁴³. Według zupełnie odmiennej metodologii badawczej została napisana praca K. Szcześniak z Uniwersytetu Gdańskiego dotycząca nazw miejscowych powiatów gołdapskiego i oleckiego⁴⁴. Aktualnie opracowywana jest toponimia byłego powiatu kętrzyńskiego⁴⁵. Zostały także zapoczątkowane badania mikrotoponimiczne południowo-wschodniej części Mazur⁴⁶. Zebranie i opracowanie ginących mikrotoponimów jest szczególnie ważne na tym terenie, ponieważ Warmia i Mazury nie zostały objęte programem badawczym Komisji Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych, w związku z tym mikrotoponimy używane przez Warmiaków i Mazurów oraz ludność napływową nie mają na tym terenie zarejestrowanych nazw urzędowych i ulegają zapomnieniu⁴⁷. Pewne wyobrażenie na ich temat można mieć jedynie na podstawie słownika Gustawa Leydinga, do którego materiał był zbierany w okresie międzywojennym⁴⁸, prac M. Biolik z terenu Ostródzkiego oraz A. Pospiszylowej z terenu południowej Warmii⁴⁹.

Stosunkowo dobrze natomiast na tym obszarze zostały opracowane nazwy miejscowe. Tereny Polski północno-wschodniej, podobnie jak i inne części Polski, zostały włączone do wydawanego właśnie słownika nazw miejscowych Polski⁵⁰. Ukazała się także praca Rozalii Przybytek o nazwach miejscowych pochodzenia bałtyckiego w południowej części dawnych

39 G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin und Leipzig 1922.

40 R. Trautmann, *Die altpreußischen Personennamen*, Göttingen 1925 (przedruk 1974).

41 Por. H. Górnowicz, *Rodowe nazwy miejscowe Mazur i Warmii*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1965, nr 2, ss. 197—228.

42 A. Pospiszylowa, *Toponimia południowej Warmii. Nazwy miejscowe*, Olsztyn 1987; eadem, *Toponimia południowej Warmii. Nazwy terenowe*, Olsztyn 1990.

43 M. Biolik, *Toponimia byłego powiatu ostródzkiego. Nazwy miejscowe*, Pomorskie monografie toponomastyczne, nr 10, Gdańsk 1992; eadem, *Mikrotoponimia byłego powiatu ostródzkiego*, Olsztyn 1994.

44 K. Szcześniak, *Nazwy miejscowe powiatów gołdapskiego i oleckiego*, Gdańsk 1994; rec. M. Biolik, *Onomastica*, 1997, t. 42, ss. 302—314.

45 Pracę doktorską *Toponimia byłego powiatu kętrzyńskiego* przygotowuje nauczycielka z Kętrzyna Oliwia Piotrowicz.

46 Z terenu południowo-wschodnich Mazur zbierają materiały do prac doktorskich nauczycielki z Pizsa: Danuta Bamburek i Joanna Bagińska.

47 Por. N. Barszczewska, J. Głuszkowska, T. Jasińska, E. Smułkowa, *Słownik nazw terenowych północno-wschodniej Polski*, t. 1—2, Warszawa 1972. Słownik ten obejmuje Suwalszczyznę oraz dawne województwo białostockie.

48 G. Leyding, *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego*, cz. 2: *Nazwy fizjograficzne (zlokalizowane)*, Poznań 1959.

49 A. Pospiszylowa, *Nazwy terenowe ładowe z XVI i XVII wieku w Księgach rachunkowych komornictwa olsztyńskiego*, *Slavia Occidentalis*, 1985, t. 42, ss. 61—74.

50 *Słownik nazw miejscowych Polski*, pod red. K. Rymuta, t. 1—3, Kraków.

Prus Wschodnich, czyli obecnych ziem województwa warmińsko-mazurskiego⁵¹. Nazwy większych miast można też odszukać w słowniku etymologicznym miast i gmin Stanisława Rosponda⁵² oraz książce *Nazwy miast Polski* Kazimierza Rymuta⁵³. Różne typy nazw miejscowych z terenu Warmii są przedmiotem zainteresowań A. Pospiszylowej, która bada m.in. nazwy pruskie na mapie komornictwa olsztyńskiego z XVII w.⁵⁴ oraz wzajemne zależności między nazwami miejscowymi, wodnymi i terenowymi⁵⁵. Sasiadujący z południową Warmią teren byłego powiatu ostródzkiego jest z kolei przedmiotem szczegółowej analizy onomastycznej w pracach M. Biolik, poświęconych polskim i staropruskim nazwom zaginionym i nieznanym wcześniej G. Gerullisowi⁵⁶. Na uwagę zasługuje również zainteresowanie językoznawców niemieckich onomastyką Warmii i Mazur oraz innych ziem polskich. Autorem rozprawy o znaczeniu nazwy Grom (wsi i jeziora) w pobliżu Olsztyna jest J. Udolph⁵⁷.

W poczet prac związanych z toponimią można włączyć rozprawy dotyczące nazw wodnych, czyli hydronimów. Zostały one objęte problemem badawczym „Hydronymia Europaea”, kierowanym przez W.P. Schmida z Uniwersytetu w Getyndze. W ramach współpracy z Instytutem Języka Polskiego PAN w Krakowie zostały opracowane przez różnych autorów nazwy wodne z całego obszaru Polski. M. Biolik opracowała hydronimie dopływów Bałtyku między dolną Wisłą i Pregolą⁵⁸, nazwy dorzecza Pregoly⁵⁹ oraz nazwy dorzeczy górnej Narwi (do Biebrzy)⁶⁰, jak też hydronimie górnej Drwęcy od jej źródeł do Kanału Elbląskiego⁶¹. Zostały także podjęte prace nad hydronimią dolnej Narwi⁶² od Biebrzy do Bugu. Po ich zakończeniu wszystkie nazwy wodne z terenu byłych Prus Wschodnich,

51 R. Przybytek, *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens (Nazwy miejscowe pochodzenia bałtyckiego w południowej części Prus Wschodnich)*, Hydronymia Europaea, Kommission für Vergleichende Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, Stuttgart 1993.

52 S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1984.

53 K. Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1987.

54 A. Pospiszylowa, *Nazwy pruskie na mapie komornictwa olsztyńskiego z XVII wieku*, Acta Baltico-Slavica, 1983, t. 15, ss. 243—269.

55 Por. np. A. Pospiszylowa, *Nazwy geograficzne z obszaru południowej Warmii zawierające podstawowy komponent k w części sufiksalfnej*, Onomastica, 1988, t. 32, ss. 65—83; eadem, *Polskie toponimy i hydronimy południowej Warmii z okresu od XIV do XVIII wieku*, Onomastica, 1983, t. 28, ss. 33—50.

56 M. Biolik, *Polskie zaginione nazwy miejscowe z terenu byłego powiatu ostródzkiego*, w: *Z prac polonistycznych WSP w Olsztynie*, Olsztyn 1981, ss. 139—152; eadem, *Pruskie nazwy zaginione z terenu byłego powiatu ostródzkiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1981, nr 2—3, ss. 195—211; eadem, *Pruskie nazwy miejscowe z terenu dawnego powiatu ostródzkiego nie znane G. Gerullisowi*, Acta Baltico-Slavica, 1983, t. 15, ss. 283—299.

57 J. Udolph, *Der Ortsname Grom bei Olsztyn*, Prace Językoznawcze UG, nr 19—20, Gdańsk 1994, ss. 87—91.

58 M. Biolik, *Zuflüsse zur Ostsee zwischen unterer Weichsel und Pregel (Nazwy wodne dopływów Bałtyku między dolną Wisłą a Pregolą)*, Hydronymia Europaea, Lf. 5, Kommission für Vergleichende Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, Stuttgart 1989.

59 M. Biolik, *Die namen der stehenden Gewässer im Zuflussgebiet des Pregel und Einzugsbereich der Zuflüsse zur Ostsee zwischen Pregel und Memel (Nazwy wód stojących dorzecza Pregoly i dopływów Bałtyku między Pregolą a Niennem)*, Hydronymia Europaea, Lf. 8, Kommission für Vergleichende Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, Stuttgart 1993; eadem, *Die namen der fließenden Gewässer im Flussgebiet des Pregel*, Hydronymia Europaea, Lf. 11, Kommission für Vergleichende Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, Stuttgart 1996; eadem, *Hydronimia dorzecza Pregoly z terenu Polski*, Olsztyn 1987.

60 M. Biolik, *Hydronimia dorzecza górnej Narwi* [w druku].

61 M. Biolik, *Hydronimia górnej Drwęcy od źródeł do Jeziora Drwęckiego*, Onomastica, 1984, t. 29, ss. 45—69; eadem, *Hydronimia górnej Drwęcy od Jeziora Drwęckiego do Kanału Elbląskiego*, Onomastica, 1988, t. 32, ss. 85—107.

62 Dolną część Narwi opracowują J. Duma i E. Rzetelska-Feleszko.

pozostających w obecnych granicach Polski⁶³, doczekają się rejestracji, objaśnień etymologicznych i interpretacji językowych.

Oprócz opracowań monograficznych poświęconych całym dorzeczom ukazały się bardziej szczegółowe prace dotyczące etymologii pojedynczych nazw wodnych⁶⁴ lub ich większych grup⁶⁵. Należy do nich omówienie nazw wodnych w okolicach Elbląga⁶⁶ oraz najstarszych nazw wodnych związanych z pie. bazą *sal-⁶⁷ czy *mor-⁶⁸, bądź też nazw należących do określonych grup znaczeniowych⁶⁹.

W pracach hydronimicznych przygotowywanych w ramach serii „Hydronymia Europaea” pominięto nazwy małych obiektów wodnych, np. brodów, stawów, bagien i mokradeł⁷⁰ oraz nazwy własne części większych zbiorników wodnych, np. zatok i toni rybackich. Uważa się, że tego typu nazwy należą do mikrotoponimów i powinny znaleźć się w opracowaniach poszczególnych gmin czy powiatów. Tego typu prace obejmujące szczegółowe rejestry nazw występujących na określonym obszarze i ich analizę językową były przedmiotem prac magisterskich studentów filologii polskiej. Ze względu jednak na dużą liczbę nazw niemieckich i staropruskich występujących na interesującym nas terenie oraz trudności w ich opracowaniu (nieznajomość języka niemieckiego przez studentów, brak literatury) — zostały zaniechane⁷¹.

Odmiernym od toponimii działem onomastyki jest antroponimia. Dotychczas nie został opracowany słownik historycznych nazwisk mieszkańców Warmii i Mazur. Podjęte badania antroponimiczne dotyczyły nazwisk mieszkańców komornictwa olsztyńskiego⁷² i lidzbarskiego⁷³ oraz nazwisk ludności okolic Barczewa⁷⁴ i Węgorzewa⁷⁵. Należy nadmienić, że teren obecnego województwa warmińsko-mazurskiego nie został uwzględniony w słowniku

63 M. Biolik, *The names of waters in the Warmia and Mazury Provinces*, Lingua Posnaniensis, 1989, t. 31, ss. 81—85.

64 M. Biolik, *O nazwie Wkra*, Prace Językoznawcze UG, nr 8, Gdańsk 1982, ss. 113—119; eadem, *Nazwa Wadąg. Ze studiów nad hydronimią Warmii*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1991, nr 3, ss. 177—182; eadem, *Nazwa Kortowo — analiza semantyczna i strukturalna*, Prace Językoznawcze UG, nr 19—20, Gdańsk 1994, ss. 61—66; eadem, *Pregola i jej nazwy*, Hydronimia słowiańska, nr 2, Kraków 1996, ss. 17—25.

65 M. Biolik, *Niemieckie nazwy wodne Warmii i Mazur i ich wpływ na polski system nazewnictwa*, w: *Z badań nad współczesną polszczyzną*, materiały pod red. E. Homy, Szczecin 1992, ss. 129—139.

66 M. Biolik, *Najstarsze nazwy wodne w okolicach Elbląga*, Prace Językoznawcze UG, nr 16, Gdańsk 1992, ss. 61—71.

67 M. Biolik, *Baza onomastyczna rdzenia *sal- na ziemiach staropruskich*, Prace Językoznawcze WSP, nr 2, Olsztyn 1998, ss. 5—14.

68 M. Biolik, *The onomastic basis of the Proto-Indo-European root *mor- in Warmia and Mazury District*, *Linguistica Baltica*, 1993, ss. 231—242.

69 M. Biolik, *Typy semantyczne nazw wodnych dorzecza Pregoly z terenu Polski*, Hydronimia słowiańska, nr 1, Kraków 1989, ss. 45—55.

70 M. Biolik, *Nazwy bagien, brodów i mokradeł w dorzeczu dopływów Zalewu Wiślanego*, *Onomastica*, 1989, t. 32, ss. 123—138.

71 Por. wykazy tematów prac magisterskich z zakresu toponimii — Prace Językoznawcze WSP, nr 2, Olsztyn 1998, ss. 137—142 i Prace Językoznawcze UWM, nr 1, Olsztyn 1999, ss. 148—152.

72 B. Mossakowska, *Nazwiska mieszkańców komornictwa olsztyńskiego*, Gdańsk 1993.

73 Nazwiska mieszkańców komornictwa lidzbarskiego (1500—1772) są tematem pracy doktorskiej Aliny Naruszewicz.

74 Nazwiska mieszkańców Barczewa i okolic w XVII w. badała Agnieszka Wrońska w pracy doktorskiej obronionej 21 IX 2001 r. na Uniwersytecie Gdańskim.

75 M. Biolik, *Nazwiska polskie mieszkańców okolic Węgorzewa w latach 1653—1853*, Antroponimia słowiańska. Prace onomastyczne, t. 35, Warszawa 1996, ss. 39—50; eadem, *Germanizacja nazwisk polskich mieszkańców okolic Węgorzewa w latach 1653—1853*, Prace Językoznawcze WSP, nr 1, Olsztyn 1997, ss. 5—19.

staropolskich nazw osobowych, który jest najbogatszym źródłem antroponimów używanych na terenie Polski do 1500 r. Aktualnie prowadzone są badania nazwisk mieszkańców Warmii po 1500 r. Przebiegają jednak bardzo wolno. Nie podjęto jeszcze żadnych większych tematów antroponimicznych z terenu Mazur. Nie mamy więc gwarancji, że nazwiska ludności Warmii i Mazur⁷⁶ zostaną w najbliższym czasie opracowane i wejdą w całości do przygotowywanego wielkiego słownika nazwisk mieszkańców Polski po 1500 r. Zostały już opracowane nazwiska mieszkańców Podlasia oraz nazwiska mieszkańców Pomorza. Trwają prace dotyczące nazwisk mieszkańców Mazowsza.

Badania onomastyczne na terenach byłych Prus Wschodnich są niezwykle trudne, ponieważ wymagają analizy nazw należących do trzech różnych systemów językowych — języka staropruskiego, polskiego i niemieckiego oraz ich dialektów. Na języki te i ich dialekty nakładały się wpływy języka łacińskiego. Zachodziły m.in. wzajemne interferencje językowe⁷⁷, powiązania i zależności wynikające z różnorodnych procesów adaptacyjnych związanych ze złożoną historią osadniczą i polityczną tego rejonu.

Ziemie Polski północno-wschodniej są bardzo interesujące pod względem nazewniczym, ponieważ zachowały się tu nazwy tzw. staroeuropejskie — stare nazwy wodne związane genetycznie z nazwami występującymi w innych krajach Europy, jak również liczne nazwy staropruskie i słowiańskie oraz nowsze nazwy niemieckie i polskie. Nazwy staropruskie⁷⁸ były przejmowane przez Niemców i Polaków w formie substytucji fonetyczno-morfologicznych i kalek. Stanowią one dowód wzajemnych kontaktów językowych prusko-niemieckich i prusko-polskich. Kontakty Prusów z Niemcami i Polakami trwały od XIV do XVI w. Ekspansja społeczno-polityczna, kulturowa i wyznaniowa Niemców spowodowała germanizację ludności staropruskiej i części Polaków⁷⁹. Tylko na terenie południowej Warmii i na Mazurach mogło dojść do polonizacji ludności staropruskiej⁸⁰. Nie ma natomiast bezpośrednich dowodów na prutenizację i polonizację ludności niemieckiej. Język staropruski należy do grupy języków bałtyckich. Zajmowali się nim językoznawcy niemieccy⁸¹, Łotysze⁸², Litwini⁸³ i Rosjanie oraz Polacy. Publikowane prace zostały zebrane w bibliografii języka staropruskiego⁸⁴. Opracowano i wydano zabytki językowe⁸⁵, gramatykę języka staropruskiego⁸⁶, powstała też praca dotycząca miejsca języka staropruskiego w grupie innych języków bałtyckich⁸⁷.

76 Bogatym źródłem antroponimów jest praca W. Kętrzyńskiego, *O ludności polskiej w Prusiech niegdys Krzyżackich*, Lwów 1882.

77 M. Biolik, *Substytucje leksykalne pruskich nazw wodnych z terenu Polski*, w: *Bałto-słowiańskie związki językowe*, Wrocław 1990, ss. 41—52; eadem, *Interferencje językowe w nazewnictwie Warmii i Mazur*, w: *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, pod red. Z. Abramowicz, I. Dacewicz, Białystok 1999, ss. 37—44.

78 M. Biolik, *Pruskie nazwy osobowe zachowane w nazwach miejscowych z terenu byłego powiatu ostródzkiego*, *Acta Baltico-Slavica*, 1986, t. 18, ss. 163—179.

79 M. Biolik, *Elementy obce w wybranych nazwach miejscowych Warmii i Mazur*, w: *Nazewnictwo pogranicza Polski*, pod red. A. Belchnerowskiej i J. Ignatowicz-Skowrońskiej, Szczecin 1999, ss. 107—117.

80 M. Biolik, *Wpływy polskie w nazewnictwie okolic Elku* [w druku].

81 G. H. F. Nesselmann, *Thesaurus Linguae Prussicae*, Berlin 1873.

82 J. Endzelin, *Senprūs valoda*, w eadem: *Darbu izlase*, t. 4, Riga 1982, ss. 10—161.

83 K. Būga, *Rinkiniai raštai*, Bd. 1—4, Vilnius 1959—1962.

84 W. Kubicka, *Bibliografia języka staropruskiego do 1965 roku*, *Acta Baltico-Slavica*, 1967, t. 5, ss. 257—311.

85 V. Mažiulis, *Prūsųkalbos etimologijos žodynas*, t. 1: A—H, Vilnius 1988.

86 R. Trautmann, *Die altpreuussischen Sprachdenkmäler*, Göttingen 1910, oraz J. Endzelin, *Darby izlase*, t. 4 (2), Riga 1982; W. R. Schmalstieg, *An Old Prussian Grammar: The Phonology and Morphology of the Three Catechismus*, Pennsylvania 1974.

87 W. Smoczyński, *Języki bałtyckie*, w: *Języki indoeuropejskie*, pod red. L. Bednarczuka, Warszawa 1988.

3. Środowisko językoznawcze Warmii i Mazur

Środowisko językoznawcze Warmii i Mazur tworzą pracownicy zatrudnieni na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Należą do niego zajmujący się językoznawstwem nauczyciele akademicy Instytutu Filologii Polskiej, Instytutu Słowianoznawstwa, Katedry Filologii Germańskiej i Katedry Filologii Angielskiej. Jedna osoba pracuje w Instytucie Historii. Status pracowników samodzielnych ma obecnie na Wydziale Humanistycznym dziewięć osób. Większość z nich bada gramatykę i leksykę języka polskiego lub innych języków słowiańskich, klasycznych czy germańskich i nie prowadzi badań związanych z regionem Warmii i Mazur.

Badania regionalne mają zawsze węższy zakres, ponieważ ograniczają się do dialektologii, onomastyki, języka osobniczego poetów i pisarzy regionalnych, języka prasy regionalnej oraz innych dokumentów językowych, które powstały w danym regionie i są z nim związane językowo (baśnie, pieśni ludowe, dokumenty, listy itd.).

Rozwój badań językoznawczych na Warmii i Mazurach należy upatrywać w większym zaangażowaniu badawczym absolwentów olsztyńskiej polonistyki (prace doktorskie) i obecnych studentów kierunków filologicznych. Jest to jednak w dużym stopniu uzależnione od możliwości prowadzenia stacjonarnych i zaocznych studiów doktoranckich na Wydziale Humanistycznym z zakresu językoznawstwa, zaangażowania pracowników oraz możliwości finansowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

Die Sprachforschungen in Ermland und Masuren

Zusammenfassung

Die Sprachforschungen in Ermland und Masuren reichen in die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts hinein und betreffen die Dialektologie, die Onomastik sowie grammatikalische und lexikalische Fragen der altpreußischen Sprache. Damit haben sich die Forscher aus Polen, Deutschland, Litauen, Lettland und Russland beschäftigt. Georg Wenker hat mit den Dialektforschungen begonnen, sie wurden von Kazimierz Nitsch und später von den Warschauer Dialektforschern unter der Leitung von W. Doroszewski fortgesetzt. Mit der ermländischen und masurischen Onomastik beschäftigte man sich in den 70er Jahren. Diese Forschungen dauern immer noch an. Früher hat man sich ausschließlich für die altpreußische Sprache interessiert, wobei sie durch das Prisma der Städte- und Personennamen analysiert wurden. Die Sprachforschungen in Ermland und Masuren entwickelten sich dank der Arbeiten der Absolventen der Allensteiner Polonistik, der Studenten der philologischen Fächer sowie der wissenschaftlichen Mitarbeiter der Universität Ermland und Masuren.

Übersetzung Krzysztof Ruchniewicz